

№ 1

«INSON KAPITALI VA IJTIMOIY RIVOJLANISH»

«HUMAN CAPITAL AND SOCIAL DEVELOPMENT»
«ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ»

ISSN: 3030-3672

Google
scholar

Volume 1, Issue 1, 2021

SCAN ME

Samarqand_2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ШАРОФ РАШИДОВ НОМИДАГИ САМАРҚАНД
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

I SON

**Инсон капитали ва ижтимоий ривожланиш
журнали**

Journal Human capital and social development

**Журнал Человеческий капитал и социальное
развитие**

**«ИНСОН КАПИТАЛИ ВА ИЖТИМОЙ РИВОЖЛАНИШ»
«HUMAN CAPITAL AND SOCIAL DEVELOPMENT»
«ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ»
ЖУРНАЛИ**

Бош муҳаррир: т.ф.д., проф. Халмурадов Рустам Ибрагимович

Бош муҳаррир ўринбосари: ф-м.ф.н., доц. Хушвақтов Ҳаким

Абдилҳақович

Котиб: и.ф.н., доц. Усманова Дилафруз Каршиевна

Техник муҳаррир: PhD, доц. Насимов Икром Хусанович

ТАҲРИРИЯТ КЕНГАШИ

ЎзФА академиги, и.ф.д., проф. Абдурахмонов Қаландар Ходжаевич

ЎзФА академиги, и.ф.д., проф. Гуломов Саидахрор Саидахмедович

и.ф.д., проф. Нехода Евгения Владимировна (Россия)

и.ф.д., проф. Зенченко Светлана Вячеславовна (Россия)

и.ф.д., проф. Недоспасова Ольга Павловна (Россия)

PhD, professor Ian Patterson (Австралия)

PhD, associate professor Slawomir J. Wroblewski (Польша)

и.ф.д., проф. Холмўминов Шайзоқ Рахматович

и.ф.д., проф. Пардаев Мамаюнус Қаршибоевич

и.ф.д., проф. Мухаммедов Мурод Мухаммедович

и.ф.д., проф. Мирзаев Кулмамат Жонузокович

и.ф.д., проф. Сафаров Баходир Шахриёрович

и.ф.д., проф. Хомитов Комил Зоитович

и.ф.д., проф. Бобаназарова Жамила Холмурадовна

и.ф.д., проф. Насимов Дилмурод Абдуллоевич

и.ф.н., проф. Асланова Дилбар Хасановна

PhD, доц. Джуракулов Шохрух Давронович

и.ф.н., доц. Кривокора Евгения Ивановна (Россия)

и.ф.н., доц. Юлдашев Шамсиддин Қиёмиддинович

и.ф.н., доц. Низамов Ахтам Нуъмонович

и.ф.н., доц. Бозоров Бердимурод Улуғмуродович

и.ф.н., доц. Бобоқулов Баҳромкул Маматкулович

bildirgan.³¹ Mamlakatda ilmiy salohiyati yuqori, zamonaviy bilim va malakaga ega kadrlar avlodini shakllantirish maqsadida inson kapitaliga investitsiya kiritish orqali quyidagi ijobiy natijalarga erishish mumkin:

- Aholi turmush farovonligining yaxshilanishi natijasida kambag'allikning qisqarishi. Ayniqsa, sifatli ta'lim katta samaradorlik keltiradi, shuning uchun u qashshoqlik ko'lamini qisqartirishda muhim rol o'ynaydi. Buni Gana tarixi misolida ham ko'rish mumkin: 1990 yillar oralig'i va 2000 yillar boshida mamlakat ta'limga ketadigan xarajatlar miqdorini ikki barobar ko'paytirish orqali asosiy ko'rsatkichlarni keskin oshirishga muvaffaq bo'ldi. Natijada 1999 yildan 2012 yilgacha mamlakatda savodxonlik darajasi 64 foizga yetdi, qashshoqlik darajasi esa 61 foizdan 13 foizga tushdi;³²

- Jamiyatda ijtimoiy tengsizlikni kamayishi. Aksariyat mamlakatlarda nisbatan o'ziga to'q oilalarda tug'ilgan farzandlar bolalikdanoq keng imkoniyatlardan foydalanishni boshlaydi va bu butun umri davomida qator afzalliklarga olib keladi, aksincha, nochorroq oilalar farzandlari bunday imkoniyatlardan foydalana olmaydi. Davlat inson kapitaliga investitsiya kiritish va investitsiya kiritishni rag'batlantirish orqali bu tengsizlikni qisqartirishi mumkin;

- Jamiyatda keng fikrli, ziyoli qatlam shakllanishi natijasida turli xildagi jinoyat, huquqbuzarliklarning sodir bo'lish ehtimolining kamayishi;

- Raqobatbardosh yuqori malakali va zamonaviy kasblarni puxta egallagan raqamli kadrlar yetishmovchiligi muammosining bir muncha hal qilinishi va boshqalar.

Мухаммедов М.М

Mukhammedov M.M

и.ф.д., проф., СамИСИ

Мухаммедова З.М

Mukhammedova Z.M

ф.ф.д., PhD, СамИСИ

E-mail: muxammedovmm@mail.ru

Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт босқичлари хусусида айрим фикр-мувоҳозалар

Аннотация. Мақолада иқтисодий тарихни тараққиёт босқичларига бўлишнинг, яъни даврийлаштиришнинг моҳияти, аҳамияти, усуллари тадқиқ этилган ва уни амалга оширишга оид турли хил назарий ёндашувлар таҳлил қилинган,

³¹ <http://www.xs.uz/> Inson kapitalini rivojlantirishdagi uzilishlar.

³² <http://www.xs.uz/> Inson kapitalini rivojlantirishdagi uzilishlar.

муаллифнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётни меҳнат мезони асосида босқичларга бўлиш бўйича таклифи асослаб берилган.

Калим сўзлар. даврийлаштириш, даврийлаштириш мезонлари, даврийлаштириш усуллари, иқтисодий тарих, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, меҳнат, инсон, кишилик жамияти.

Некоторые комментарии к этапам социально-экономического развития

Аннотация. В статье исследуются сущность, значение, методы разделения экономической истории на этапы развития, т.е. периодизации, и анализируются различные теоретические подходы к ее реализации, обосновывается авторское предложение о разделении социально-экономического развития на этапы по трудовым критериям.

Ключевые слова. периодизация, критерии периодичности, методы периодичности, экономическая история, социально-экономическое развитие, труд, человек, человеческое общество.

Some comments on the stages of socio-economic development

Abstract. The article examines the essence, meaning, methods of dividing economic history into stages of development, i.e. periodization, and analyzes various theoretical approaches to its implementation, substantiates the author's proposal to divide socio-economic development into stages according to labor criteria.

Keywords. periodization, criteria of periodicity, methods of periodicity, economic history, socio-economic development, labor, man, human society.

Иқтисодий тараққиёт тарихини умумий тарихнинг хронологик даврийлаштирилиши каби қатъий даврларга ажратиш иқтисодиёт назарияси фанининг муҳим ва долзарб муаммолари қаторида биринчи ўнналикдан ўрин олган муаммо ҳисобланади. Сабаби иқтисодий тараққиётни даврийлаштириш кишилик жамияти тарихида кечган муҳим иқтисодий жараёнларнинг ҳамда содир бўлган иқтисодий ходисаларнинг туб моҳиятини англаб етиш, баҳолаш, уларнинг сабаб ва оқибатларига тушуниб етиш, тегишли хулосалар чиқариш, энг муҳими уларга асосланган ҳолда келажакда содир бўлиши мумкин бўлган, аниқроғи муқаррар бўлган иқтисодий тараққиёт хусусида илмий асосланган прогнозлар ишлаб чиқиш имконини беради. Иқтисодчилар орасида ижтимоий-иқтисодий тараққиётни босқичларга бўлишда бир қатор ёндашувлар мавжуд бўлиб, уни амалга оширишнинг турли усуллари ишлаб чиқилган.

Шундай ёндашувлардан бири айирбошлашга асосланган ва ушбу ёндашув тарафдорлари жамиятнинг иқтисодий ва тарихий ривожланишининг асосини айирбошлаш усуллари ташкил қилади, деб ҳисоблайдилар. Таниқли немис олими Карл Брюхер (1847-1930 йй.) ушбу омил асосида кишилик жамияти иқтисодий тараққиёт тарихини учта даврга бўлишни таклиф қилган: 1) ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотларни истеъмол қилишга асосланган ёпиқ уй хўжаликлари даври (натурал

хўжалик, яъни айирбошлаш мавжуд бўлмаган хўжалик); 2) шаҳар хўжалиги даври (маҳсулотларни бевосита айирбошлаш, яъни ташқи истеъмолчи эҳтиёжлари учун ишлаб чиқариш даври); 3) халқ хўжалиги даври. Бунда товарлар анча мураккаб шароитларда айирбошланади, улар бевосита истеъмолчига бир неча хўжаликлар орқали (хом ашё Осиё, Африка мамлакатларидан Европа ва АҚШ бозорларига, тескари йўналишда эса истеъмолга тайёр ҳолга келтирилган товарлар истеъмолчилар томон ҳаракатга келтиралади) етиб боради³³.

Бошқа бир немис иқтисодчиси Б. Гильдебранднинг (1811-1878 йй.) ҳам иқтисодий тараққиёт тарихини босқичларга бўлиш ва даврийлаштиришда ўз йўналиши мавжуд. У иқтисодий тарихни 1) натурал хўжалик (маҳсулотлар пул иштирокисиз айирбошланади); 2) пул хўжалиги (айирбошлаш пул воситасида амалга оширилади); ва 3) кредит хўжалиги (маҳсулотлар қарз ҳисобига ёки кредит асосида айирбошланади)³⁴.

АҚШлик олим Хайтингтон иқтисодий ривожланиш асосини географик омиллар (иқлим) билан боғлайди, англиялик олим А.Тойнби эса тарихий шахслар, маданият ва диний эътиқодларга боғлиқ ҳолда унинг 13 та асосий турларини ажратиб кўрсатади. Унинг фикрича, цивилизациянинг барча турлари ўз тараққиёти давомида айнан бир хил босқичларни: пайдо бўлиш, тараққий этиш ва инқироз даврларини босиб ўтади. Тараққиётнинг ҳаракатга келтирувчи кучини “ижодий элита” ёки ижод аҳли ташкил қилиб, “инерт омма”ни ўзига жалб қилади³⁵.

Иқтисодий ва тарихий ривожланишни юқорида келтирилган схема ва ёндашувлардан фарқли равишда Маркс таълимоти ишлаб чиқариш усуллариغا ёки жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражасини акс эттирувчи турли формацияларга (ибтидоий тузум, қулдорлик тузumi, феодал тузум, капиталистик тузум, коммунистик тузум) ва тарихни материалистик англашга қаратади. Собиқ советлар ҳукумати даврида Карл Маркс томонидан ишлаб чиқилган ушбу, яъни тарихий-формацион ёндашув, кенг тарқалган ва барча олимлар эътироф этган назария даражасига кўтарилди. Мазкур ёндашувга мувофиқ кишилик жамияти ёлланма меҳнатга асосланган капиталистик формациядан тараққиётнинг навбатдаги, юқори босқичи сифатида коммунистик формацияга ўтиши башорат қилинган эди. Етмиш йилдан зиёдроқ СССРда ва анча йиллар давомида қолган 13 та мамлакатларнинг тажрибаси Маркснинг навбатдаги ва энг юқори, яъни даставвал социалистик, кейинги босқичда эса коммунистик формацияга ўтиш тўғрисидаги назариясини батамом

³³ Бюхер К. Возникновение народного хозяйства. – С-Петербург. – Из-во б.и., 1907. – С. 207.

³⁴ Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – С. 16. Перевод М.П. Щепкина. Воспроизводится по изданию: Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего. СПб, 1860.

³⁵ Тойнби А. Исследование истории. Т.1-12. 1934-61. – С. 207.

пучга чиқарди. Нима учун мазкур назария ҳаётда ўзининг исботини топмаганлиги, охир оқибатда инкирозга учраганлиги, унинг сабаб ва оқибатларининг батафсил таҳлилини илмий тадқиқотнинг алоҳида, мустақил йўналиши сифатида бермоқчимиз. Лекин ҳозир фақат Маркс томонидан таклиф этилган тарихий-формацион ёндашув ва унга таянган ҳолда иқтисодий тараққиётни алоҳида босқичларга бўлиш амалиётда ўзининг исботини топмаган нотўғри назария эканлигини таъкидламоқчимиз.

Ҳозирги замон иқтисодиёт назариясида ижтимоий-иқтисодий тараққиётни даврийлаштиришга цивилизацион ёндашув назарияси кенг тарқалган. Бу борада АҚШлик олим Уолт Ростоунинг (1916–2003) ғоялари диққатга сазовор. У иқтисодий тараққиётнинг мезони сифатида техник-иқтисодий омилни асос қилиб олишни таклиф қилди: техника тараққиётининг даражаси, хўжаликнинг тармоқлар бўйича таркибий тузилиши; миллий даромадда ишлаб чиқариш жамғармасининг улуши ҳамда истеъмолнинг таркибий тузилиши. Тадқиқотлар иқтисодий ўсишнинг куйидаги бешта босқичларини ажратиш имконини берди: 1) анъанавий иқтисодиёт; 2) иқтисодий юксалиш учун зарурий шарт-шароитлар яратиш даври ёки ўтиш даври; 3) юксалиш ёки силжиш даври; 4) индустриал жамият ёки етукликка ҳаракат; 5) юқори оммавий истеъмол даври.

Юқорида келтирилган фикрларни танқидий таҳлил қилишга асосий диққатни қаратмаган ҳолда, хулоса қилишимиз мумкинки, уларнинг барчаси инсоният тараққиётининг у ёки бу муҳим жихатларини кўрсатиб беришга қаратилган. Ушбу тизимлаштиришларнинг барчаси муайян вақтда маълум маконда содир бўлган ҳодисалар замирида рўй берди. Ушбу масалага фалсафий нуқтаи назардан ёндашилганда, уларнинг барчаси макон ва замон уйғунлигига асосланади. Ушбу ҳақиқатни эътироф этган ҳолда, мазкур муаммо бўйича ўзимизнинг айрим фикр-мулоҳозаларимизни ва таклифларимизни баён қилмоқчимиз.

Бизнинг назаримизда, кишилиқ жамияти инсон ер юзида дастлаб пайдо бўлган даврдан, айтайлик Одам Ато ва Момо Ҳаво давридан ҳозирги давргача босиб ўтган катта тарихий даврни босқичларга бўлишнинг асосий мезони бўлиб меҳнат ва унинг пировард натижаларини тақсимлаш билан боғлиқ жараёнлар хизмат қилиши керак. Чунки ҳар қандай бойликнинг асосида уни яратган, унинг миқдор ва сифат параметрларини шакллантирган инсоннинг меҳнат фаолияти ётади. Айнан меҳнат кишилиқ жамиятини иқтисодий тараққиётнинг бугунги даражаларига кўтаришда асосий роль ўйнади. Кишилиқ жамиятининг иқтисодий тараққиёти биринчи навбатда инсон меҳнат фаолиятининг пайдо бўлиши, унинг такомиллашуви билан чамбарчас боғлиқ. Меҳнатнинг инсоннинг инсон сифатида шаклланиши ва тараққий этишидаги алоҳида роли тўғрисида жуда кўп мутафаккирлар, дунёга

машхур шахслар, файласуфлар, олимлар қимматли ва таҳсинга лойиқ фикр-мулоҳазалар юритганлар ва шу тариқа меҳнат назариясининг ривожланишига ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшганлар, уни янги мазмун билан бойитганлар. Мисол тариқасида уларнинг айримларини келтирмоқчимиз.

Дунёга машхур назарийчи, файласуф, иқтисодчи Ф.Энгельс инсоннинг маймунсимон ота-она аجدодларининг онгли меҳнат фаолияти натижасида пайдо бўлганлиги ҳақидаги ғояни илгари сурди. Унинг фикрича “Даставвал бошда меҳнат, кейинчалик эса нутқнинг таъсири маймун миясининг аста-секин ўзининг миясига жуда ўхшаш, лекин катталиги ва мукамаллиги жиҳатидан ундан устун турувчи инсон миясига айланишининг иккита энг асосий рағбатига айланди”³⁶. Бунда иқтисодчи олим томонидан инсон ўзининг мия қобиляти ва унинг ҳосиласи бўлган ақлу-заковати билан табиатни ўзига бўйсундирган қудратли мавжудот сифатида шаклланишида, унинг маймундан инсон даражасигача мукаммаллашувида айнан меҳнат фаолияти бирламчи роль ўйнаганлигининг эътироф этилганлиги диққатга сазовор. У ўзининг илмий тадқиқотларида инсон ва кишилик жамиятининг шаклланиш жараёнида меҳнат асосий роль ўйнаганини рад этиш қийин бўлган мантиқий далиллар билан асослади.

Узоқ тарихий давр мобайнида инсоннинг меҳнат фаолияти примитив меҳнат қуроллари билан қуролланган оддий қўл меҳнатида ҳозирги эамон автоматлашган ва роботлашган мураккаб меҳнат қуроллари воситасида меҳнат фаолияти юритиш даражасига кўтарди. Ҳозирги босқичда айнан меҳнат унумдорлигининг ўсиши мамлакат ЯИМни шакллантириш ва унинг глобал иқтисодий тизимдаги рақобатбардошлигини таъминлашнинг бош омили ҳисобланади. Меҳнат инсонни очлик, йўқлик, табиат олдидаги ожизлик азоб-уқубатлари гирдобидан ёруғ ва фаровон турмушга, мўл-кўлчилик ва тўкин-сочинликка олиб чиқди. Бизнингча, айнан меҳнат ва унинг унумдорлигининг чексиз имкониятиларидан унумли фойдаланишга эришган мамлакат глобал иқтисодий тараққиётда пешқадамлик қилади, иқтисодий тараққиётда ибратли натижаларга эришади, миллий иқтисодиёти юксак ривожланган қудратли мамлакатга айланади, бутун дунёни иқтисодий жиҳатдан забт этади. Иқтисодий тараққиётни меҳнат мезони асосида даврийлаштириш ғояси бизга унинг қуйидаги босқичларга ажратиш имконини берди:

1. Инсонда меҳнат фаолияти ҳали шаккланмаган ибтидоий жамоа даври.
2. Оддий қўл меҳнатида асосланган иқтисодий тизим.

³⁶ Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека // [Маркс К., Энгельс Ф.](#) Сочинения. 2-е издание. – М.: [Государственное издательство политической литературы](#), 1961. – Т. 20, С. 490.

3. Меҳнат тақсимотига асосланган машиналашмаган иқтисодий тизим.

4. Меҳнат машиналашган иқтисодий тизим.

5. Интеллектуал меҳнатга асосланган иқтисодий тизим.

6. Постинтеллектуал иқтисодий тизим.

1. Инсонда меҳнат фаолияти ҳали шаккланмаган ибтидоий жамоа даври.

Кишилиқ жамияти тараққиётининг дастлабки босқичларида инсон барча бошқа жонли мавжудотлар каби фақат табиат яратган ноз-неъматларни истеъмол қилиш билан чегараланган. Сабаби унинг бошқа иложи ҳам, имконияти ҳам бўлмаган. фақат ёввойи ҳайвонлар, ёввойи ўсимликлар инсон тирикчилиги ва ҳаёт кечиришининг, унинг табиий физиологик эҳтиёжларини қондиришнинг яқкаю-ягона манбаи бўлган. Табиат инъом этган ғорлар уни табиат инжиқликларидан сақланишнинг, ёввойи ҳайвонлар ҳужумидан ўзини ҳимоя қилишнинг асосий воситасига айланган. Инсон тасодифларга тўла оғир ҳаётга мослашишга, табиатнинг шафқатсиз имтиҳонларига бардош бериб, жон сақлашга мажбур бўлган. Узоқ йиллар давомида инсон аста-секин ўз эҳтиёжларини қондиришнинг, яшаш ва ҳаёт кечиришнинг янги, ишончлироқ, тасодифлардан муайян даражада холи манбаъларини излаб топиш устида бош қотирган. Унинг фикрлаш қобилияти, ақлу-заковати ов жараёнида ўз ҳаётини хавф остига қўйиб, ёввойи ҳайвонларнинг ортидан қувиб юриш, ёввойи ўсимликларни излаб топиш азоб-уқубатларини енгиллаштириши мумкинлигини англаб етиш, яъни у тасодиф ва хавф-хатарларга тўла “ёввойи” ҳаётдан ўзгачароқ, нисбатан қулайроқ шароитларда яшашга лойиқ эканлигини тушуниб етиш, идрок этиш имконини берди. Инсон узоқ йиллар давомида жамлаган ҳаётий тажрибасига ҳамда атроф муҳитни идрок этиш қобилиятига таяниб, ўз ҳаётий эҳтиёжларини қондиришнинг нисбатан осонроқ усуллари излаб топди. Унинг фикрлаш қобилияти, фантазияси ёввойи ҳайвон ва ўсимликларни хонакилаштириш усули билан ўз ҳаётий эҳтиёжларини нисбатан тўлароқ ва қулайроқ қондириши мумкинлигини идрок этиш ва ушбу ғояни ҳаётга жорий қилиш имконини яратди. Инсоннинг айнан меҳнат фаолияти билан боғлиқ ушбу жараёни кишилиқ жамияти ҳаётида оламшумул аҳамиятга эга бўлган, уни ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг кейинги босқичларига чиқиши учун замин тайёрлаган туб бурилиш, деб баҳолаш мумкин.

Шу тариқа, кишилиқ жамияти ҳаётида бешафқат табиат қўйнида ёввойи ҳайвон ва ўсимликлар дунёсида ёввойи ҳаёт кечириш эраси батамом тугади ва у тараққиётнинг меҳнат қилиш, яъни иқтисодий фаолият билан шуғулланишга асосланган янги босқичига қадам қўйди. Ушбу босқичнинг асосий белгилари:

- инсон ўзининг эҳтиёжларини фақат табиатда мажуд ноз-неъматлар

ҳисобидангина қондирганлиги;

- инсон истеъмоли таркибида меҳнат фаолияти натижасида яратилган

иқтисодий ноз-неъматлар иштирокининг йўқлиги;

- инсонда меҳнат қилиш қобилияти ҳам, ўз меҳнатидан ўз мақсадлари

йўлида унумли фойдаланиши ва ундан катта натижалар олиши мумкинлиги тўғрисида тажриба, ҳаттоки тасаввурнинг ҳам йўқлиги;

- меҳнат қилиш зарурлиги ва мумкинлиги тўғрисида дастлабки

тасаввурларнинг шаклланиб бошлаганлиги.

2. Оддий қўл меҳнатига асосланган иқтисодий тизим.

Агар инсонда меҳнат қилиш қобилияти бўлмаганда ёки у бу қобилиятдан унумли фойдаланмаганда эди, ер юзида ҳеч қандай иқтисодий тараққиёт ҳам, ривожланиш ҳам бўлмаган бўлар эди. Инсоннинг меҳнат фаолияти тараққиётнинг дастлабки босқичларида оддий қўл меҳнатига асосланган бўлиб, унинг меҳнат қуроллари тош, таёқ каби табиат инъом этган воситалардан таркиб топган. У ёввойи ҳайвон ва ўсимликларни хонакилаштириш, уларни парвариш қилишда ўз меҳнатидан фойдаланиб бошлаган. Меҳнат жараёнида яратилган маҳсулот таркибида инсоннинг оддий қўл меҳнати етакчи роль ўйнаган. Оддий ва унумсиз қўл меҳнати машаққатлари, унинг натижасида яратилган маҳсулот билан инсоннинг кундалик физиологик эҳтиёжлари ўртасида кескин тафовутнинг мавжудлиги вазиятни юмшатиш, ўз меҳнати эвазига яратган маҳсулот ҳажми билан физиологик эҳтиёжларни қондириш даражаси ўртасидаги фарқни камайтириш йўллари излаб топишга мажбур қилди. Ушбу босқичнинг асосий белгилари:

- меҳнат қилиш ва ундан физиологик эҳтиёжларини қондиришда

фойдаланиш мумкинлиги тўғрисида дастлабки тасаввур ва тушунчаларнинг мавжудлиги;

- меҳнат қуроллари сифатида дастлаб табиат инъом этган воситалар

(тош, таёқ, ўсимлик ва ҳоказолар), кейинчалик эса инсон томонидан энг оддий, примитив меҳнат қуроллари ихтиро этилиб, ундан амалда фойдаланилганлиги;

- инсон истеъмоли таркибида оз миқдорларда меҳнат натижасида

яратилган маҳсулотлар улушининг мавжудлиги ва аста-секин унинг ўсиб борганлиги;

- айрим қабила ва жамоаларнинг чорвачилик маҳсулотларини

етиштиришга, бошқа бирларининг эса деҳқончилик маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашуви натижасида биринчи йирик ижтимоий меҳнат тақсимотининг рўй бериши;

- биринчи ижтимоий меҳнат тақсимои натижасида деҳқонлар ва

чорвадорлар ўртасида маҳсулотни маҳсулотга айирбошлаш, яъни М–М шаклидаги иқтисодий муносабатларнинг юзага келиши;

- аҳоли истеъмолини қондиришда меҳнат ролининг пастлиги;
- меҳнат жараёни фақат қўл меҳнатига асосланганлиги.

3. Меҳнат тақсимотида асосланган машиналашмаган иқтисодий

ТИЗИМ.

Инсон вақтни тежаш қонунининг бевосита таъсири остида меҳнат унумдорлигини ошириш, вақт бирлигида меҳнат фаолиятидан олинадиган натижани кўпайтириш ва бунинг эвазига ўзининг турмуш кечириш шароитларини яхшилаш йўллари излашга ундади. Ушбу муаммонинг ечими сифатида ишлаб чиқарувчилар ўртасида меҳнатнинг умумлашуви ва бунинг натижасида унинг унумдорлигини кескин ошириш амалиёти юзага келди. Мануфактураларнинг ташкил топиши бир томондан ишлаб чиқарувчиларни уюшиб, ҳамкорликда меҳнат қилилиш, ўзаро тажриба алмашиш, бир-биридан ишчанликка ўрганиш, ибрат олиш, ўзаро мусобақаланиш жараёнларининг вужудга келиши ва аста-секин такомиллашиб бориши эвазига меҳнат унумдорлигини кескин кўтариш имконини берди. Иккинчи томондан эса, алоҳида ишлаб чиқарувчиларнинг мануфактураларга уюшиши ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатларни кескин камайтириш (масалан, ишлаб чиқариш биноларидан, иншоотлардан, мосламалардан биргаликда фойдаланиш ишлаб чиқариш воситалари самарадорлигини кескин ошириш, майдон бирлигига сарфланадиган ёнилғи ва бошқа ресурсларни тежаш ҳисобидан) имконини берди. Ҳар иккала омилнинг кучли таъсири остида инсон ўзининг тобора ўсиб бораётган, лекин ҳали оқилоналик даражасидан анча йироқда бўлган кундалик эҳтиёжларини қондиришда катта ютуқларни қўлга киритди. Ушбу босқичда инсоннинг меҳнат фаолияти ҳали оддий қўл меҳнатига асосланган бўлсада, лекин у меҳнат кооперацияси ҳамда ишлаб чиқариш иштирокчилари ўртасида уюшқоқликка эришиш ҳисобидан ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштиришда, меҳнат унумдорлигини кескин оширишда муҳим босқич бўлди. Энг муҳими ишлаб чиқариш жараёнида юзага келган меҳнат тақсимои, мануфактура доирасида ишлаб чиварувчиларнинг алоҳида иш турларини бажаришга ихтисослашуви инсон меҳнат фаолиятини тубдан яхшилаш, яъни машиналашган индустриал босқичга ўтиш учун шароит яратди.

Асосий белгилари:

- оддий меҳнат кооперативининг мавжудлиги;
- иккинчи ижтимоий меҳнат тақсимоти натижасида

хунармандчиликнинг инсон меҳнат фаолиятининг асосий турларидан бирига айланганлиги;

- савдонинг ривожланганлиги ва товар-пул муносабатларининг юзага

келганлиги;

- инсон меҳнат фаолияти натижасида яратилган иқтисодий ноз-

неъматларнинг уни талаб ва эҳтиёжларини қондиришнинг етакчи манбаига айланганлиги;

- меҳнат тақсимотига асосланган мануфактураларнинг мавжудлиги ва

уларнинг меҳнат унумдорлигини оширишнинг асосий воситасига айланганлиги;

- инсоннинг меҳнат фаолиятида жонли меҳнатнинг мутлақ устунлиги

ва мос равишда жонсиз меҳнат улушининг пастлиги.

4. Меҳнат машиналашган иқтисодий тизим.

XVIII асрнинг 70-чи йиларида бошланган саноат тўнтариши кишилиқ жамиятини инсоннинг иқтисодий ноз-неъматларга бўлган эҳтиёжларини қондиришнинг янги, мисли қўрилмаган даражаларига олиб чиқди. Инсон ўзининг кўп асрлик эволюцияси ва тинимсиз изланишлари натижасида оғир жисмоний меҳнат, иқтисодий танглик ва табиат олдидаги ожизлик азоб-уқубатларидан қутулиб, ўз тарихида биринчи бор ўз эҳтиёжларини оқилона даражаларда қондириш имкониятига эга бўлди. Фан ва техниканинг бевосита ишлаб чиқариш кучига айланиши натижасида инсоннинг табиатга таъсир кўрсатиш ва унинг бебаҳо ва ноёб ресурсларини ўз мақсадлари йўлида ўзлаштириш имкониятлари бениҳоя кенгайиб кетди, янги техника ва мукамал технологиялар иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштиришнинг етакчи омилига айланди. Лекин инсон ақлу-заковати ўз мақсадлари йўлида табиатни ўзгартириш ва ўзлаштиришда пайдо бўлган бепоён имкониятларини муайян даражада чеклаши зарурлигини англаб етиш имконини берди. Натижада барқарор иқтисодий ўсиш концепцияси юзага келди ва у моддий неъматлар ишлаб чиқариш соҳасида меҳнат унумдорлигини муайян даражада сусайтирди. Ушбу босқичга ўзининг кўлами, меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръатлари, кишилиқ жамиятини ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг янги даражаларига олиб чиқишдаги аҳамияти нуқтаи назаридан олдинги боқичларнинг бирортаси ҳам тенглаша олмайди.

Ушбу босқичнинг асосий белгилари:

- меҳнат жараёнида фан ва техника ютуқларидан кенг фойдаланиш
- амалиётининг мавжудлиги;
- товар қиймати таркибида жонсиз меҳнат улушининг нисбий
- устунлиги (50 фоиздан юқори);
- фан ва техника ютуқларининг бевосита ишлаб чиқариш кучларига
- айланганлиги;
- иқтисодий ўсишда меҳнат унумдорлиги ролининг юқорилиги;
 - товар қийматининг таркибида жонсиз меҳнат сарфларининг
- юқорилиги;
- инсон истеъмоли таркибида унинг меҳнат фаолияти натижасида
- яратилган иқтисодий ноз-неъматлар улушининг юқорилиги.

5. Интеллектуал меҳнатга асосланган иқтисодий тизим.

Инсон капиталининг иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштиришдаги роли узлуксиз ортиб борди ва охир-оқибатда у ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг бош омилига айланди. Вақтни тежаш қонунининг бевосита таъсири остида меҳнат унумдорлигининг узлуксиз ўсиб бориши иқтисодиётнинг соҳалар ва тармоқлар бўйича таркибий тузилишида жиддий ўзгартиришлар киритишни тақозо этди. Натижада ижтимоий ишлаб чиқаришда ва ялпи ички маҳсулот таркибида моддий соҳа улушининг камайиши ва шунга мос тарзда хизматлар соҳаси улушининг ошиб бориши тенденцияси қарор топди. Хизмат кўрсатиш соҳаси аҳоли бандлигини таъминлаш, иқтисодий ўсиш суръатларини белгилашнинг, аҳоли ҳаёт фаровонлигини юксалтиришнинг ва бошқа муҳим макроиқтисодий муаммоларни узил-кесил ечишнинг етакчи омилига айланди. Хизмат кўрсатиш соҳасининг таркибида айниқса фан ва таълим, соғлиқни сақлаш тармоқлари жадал суръатлар билан ривожланди. Тараққиётга юз тутган барча мамлакатларда ушбу тармоқларни устун ривожлантириш концепцияси ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг устувор йўналиши сифатида эътироф этилди. Ушбу жараёнлар инсон меҳнати таркибида жисмоний меҳнат улушининг кескин камайишига ва аксинча, ақлий меҳнат улушининг кўпайишига ва унинг меҳнат унумдорлигини ўстиришнинг асосий омилига айланишига сабаб бўлди.

Асосий белгилари:

- товар қийматининг таркибида интеллектуал меҳнат сарфларининг
- нисбий устунлиги (60 фоиз ва ундан юқори);
- ижтимоий ишлаб чиқаришда қўл меҳнати улушининг пастлиги;

- товар ишлаб чиқариш инсон моддий ва маънавий эҳтиёжларини

қондиришнинг етакчи омилига айланганлиги;

- инсон истеъмоли таркибида хизматлар улушининг юқорилиги.

6. Постинтеллектуал иқтисодий тизим.

Рақамли иқтисодиётга ўтиш анъанавий меҳнат муносабатларини тубдан ўзгартиришни, уларни ишлаб чиқариш кучлари ривожланишида шиддат билан кечаётган ўзгариш ва жараёнларга мослаштиришни тақазо этади. Инсон меҳнатининг асосий оғирлиги унинг ўзи яратган фан ва илғор технологиялар зиммасига юклатилади. Натижада ишсизлик даражаси ошиб, инсоннинг ижтимоий ишлаб чиқаришда бандлиги пасаяди, иш куни кескин қисқаради. Иқтисодиётда банд бўлганларнинг касб-ҳунар бўйича таркибий тузилишида олдиндан башорат қилиш қийин бўлган ўзгаришлар содир бўлади. Янги иқтисодий шароитларда меҳнат муносабатлари соҳасида юзага келиши муқаррар бўлган оғир вазиятни фақат давлатнинг меҳнат муносабатларин тартибга солиш сиёсати орқали юмшатиш мумкин. Меҳнат унумдорлигининг беқиёс ўсиши натижасида иш вақтининг кескин қисқариши ва аҳоли бўш вақтларининг кўпайиши жамият аъзоларини фойдали иш билан банд қилиш ва ушбу бандликдан кишилиқ жамиятини ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг янги ва янада юқорироқ поғоналарига олиб чиқиш муаммосини туғдиради. Бизнинг назаримизда ушбу муаммони туризмни ривожлантириш орқали ҳал қилиш мумкин. Постинтеллектуал босқичда туризмнинг жадал суръатлар билан ривожланиши кишилиқ жамиятини босқичма-босқич иккита асосий тоифага, яъни меҳмонлар ва мезбонларга ажратиш имконини яратади. Халқаро туризмнинг ривожланиши халқлар ўртасидаги дўстона муносабатларнинг қарор топишида ва мустаҳкамланишида, демак учинчи жаҳон урушининг олдини олишни таъминлашда ўзининг ёрқин ифодасини топади.

Асосий белгилари:

- яратилган қиймат таркибида жонсиз меҳнатнинг мутлак устунлиги;
- сунъий интелектнинг асосий ишлаб чиқариш кучларига

айланганлиги ва унинг аҳоли моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондиришда ролининг беҳад ошганлиги;

- ижтимоий ишлаб чиқаришда жонли меҳнатга эҳтиёжнинг пастлиги

ва аксинча жонсиз меҳнатга талабнинг юқорилиги;

- таълим, соғлиқни сақлаш, ахборот-коммуникация, туризм

хизматлари соҳаларида яратилган ялпи маҳсулотнинг мамлакат ЯИМни шакллантиришнинг етакчи омилига айланганлиги;

- ижтимоий меҳнат унумдорлигининг ўсиши натижасида туризмнинг

ривожланиши ва мамлакатда меҳмонлар ва мезбонлар жамиятининг шаклланганлиги.

Юқорида баён этилган фикр-мулоҳазалар житимой-иқтисодий тараққиётни даврийлаштириш назариясини янги мазмун билан бойитишга муайян даражада хизмат қилиши мумкин деб ўйлаймиз.

Адабиётлар рўйхати:

1. Бюхер К. Возникновение народного хозяйства. – С-Петербург.: Из-во б.и., 1907.
2. Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего. М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – С. 16. Перевод М.П. Щепкина. Воспроизводится по изданию: Гильдебранд Б. Политическая экономия настоящего и будущего. СПб, 1860.
3. Тойнби А. Исследование истории. Т.1-12. 1934-61.
4. Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека // [Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е издание. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – Т. 20.](#)

Мирзаев Кулмамат Жонузокович
Mirzaev Kulmamat Zhonuzokovich
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти проректори, профессор, и.ф.д.

Азизкулов Бахтиёр Хушвактович
Azizkulov Baxtiyor Xushvaktovich
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти доценти в.б., PhD.

E-mail: mirzaevkulmamat@mail.ru

АГРОХИЗМАТЛАР КЛАСТЕРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛЛИГИ ВА МУТАНОСИБЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСЛУБИЙ ЖИХАТЛАРИ

Аннотация: Мақолада эркин иқтисодий зоналар, технопарклар, кластерлар каби замонавий тизимларни шакллантириш орқали ички ва ташқи бозорларнинг конъюктурасига мос келадиган юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар яратиш йўллари ҳамда агрохизматлар кластерини ривожланишининг инновацион фаоллиги ва мутаносиблигини таъминлашнинг услубий жиҳатлари акс эттирилган.

МУНДАРИЖА:

1. Кишлоқ жойларида ишсиз ёшларни касбга йўналтириш ва касбга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш
Хомитов Комилжон Зоитович
2-14
2. Poverty as a socio-economic phenomenon
Мансурова Наргиза Шамсидиновна
Норбоев Аллаор Исмоилович
14-24
3. Истеъмол маданиятининг методологик асослари
А.Н.Низамов
А.М.Амиров
24-33
4. Целевая комплексная программа развития сельского рынка труда
Холмуминов Шайзак Рахматович
33-46
5. Globallashuv jarayonida bilimlarni boshqarishning dolzarb masalalari
Бабакулов Бахромкул Маматкулович
Мирзаходжаев Алишер Ботирович
Умурзокова Дильноза Эгамбердиевна
46-53
6. Пандемия шароитида ўзбекистон иқтисодиёти ва туризм соҳасидаги муаммолар ва уларнинг ечимлари ҳақида
Пардаев Мамаюнус Қаршибаевич
Эштаев Алишер Абдуғаниевич
53-65
7. Феномен альтернативной занятости в условиях трансформации рынка труда
Геворгян Ольга Игоревна
Нехода Евгения Владимировна
65-79
8. Специфика анализа и оценки конкурентоспособности туризма в Узбекистане
Усманова Дилафруз Каршиевна
79-89
9. Directions of improving marketing strategies in industrial enterprises
Эрназаров Ортик Эшназарович
89-115
10. Ta'lim va inson kapitali
Юлдашев Шамсиддин Киямиддинович
Муллаева Мехрангиз Актам кизи
115-124
11. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт босқичлари хусусида айрим фикр-мувоҳаза
Мухаммедов М.М
Мухаммедова З.М
124-135
12. Агрохизматлар кластерини ривожлантиришнинг инновацион фаоллиги ва мутаносиблигини таъминлашнинг услубий жиҳатлари

Мирзаев Кулмамат Жонузокович Азизкулов Бахтиёр Хушвактович
135-144
13. Инсон ресурсларини ривожлантириш ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг бош омили
Насимов Дилмурод Абдуллоевич Артиков Зокир Сайфиддинович
145-153
14. Сервис корхоналарида хизмат кўрсатиш сифатини ошириш
Арабов Нурали Уралович Артиков Зокир Сайфиддинович
153-164
15. Инклюзивная институциональная среда как важный фактор устойчивого развития экономики и предпринимательства
Камилова Н.А. Насимов И.Х.
164-176
16. Innovative education in the digital economy (experience of foreign countries)
Раббимов Мухриддин Мусокул ўғли
177-181